

Мар'яна Марусинець

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Мета нашої роботи – визначити стан сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки

Рефлексивна проблематика в контексті професіоналізації не є новою (Н.Г. Алексєєв, Ю.М. Ємельянов, А.К. Маркова, В.Є. Орлов, С.Ю. Піняєса, С.Ю. Степанов та ін.). Однак, виходячи із різних дослідницьких цілей автори не завжди ставили своїм завданням виокремлення даного різновиду рефлексії в особливу категорію.

У педагогічній літературі останнього часу дослідники (К.О. Абульханова, Е.О. Клімов, Д.О. Леонтєв, А.К. Маркова, В.Є. Орлов, А.Я. Савченко та ін) акцентують увагу на важливості рефлексії для процесу професійного становлення майбутнього фахівця як стрижневого моменту, що визначає співвідношення між смыслом життя і професійною діяльністю [2]. У зв'язку з цим Т.І. Шамова вказує на важливість запровадження рефлексивного підходу в управління становленням і розвитком системи якості освітнього процесу у ВНЗ.

У межах даного підходу рефлексія – не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, але й виявлення того, як інші знають й оцінюють того, хто рефлексує, його особисті особливості, емоційні реакції й когнітивні здібності О.С. Анісімов, А.А. Бізяєва, В.К. Вільманова, Г.О. Дегтяр, Г.Г. Єрмакова, В.Н. Козієв, А.С. Титанова, Л.В. Яковлева [1].

У працях психологів (Р. Бернс, В.Н. Козієв, І.С. Кон, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, К. Роджерс, В.В. Столін та ін.) виокремлюються наступні компоненти самосвідомості: 1) когнітивний (поняття, уявлення про себе); 2) емоційний або афективно-оцінний (ставлення до себе, що переживається), 3) поведінковий або регулятивний (здатність до дій), які можна умовно позначити як Я-розуміння, Я-ставлення, Я-поведінка.

Розроблена нами модель професійної рефлексії крім когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового, включає акмеологічний компонент, операціонально-технологічний, особистісний.

Із перелічених вище компонентів, які сприяють формуванню у майбутніх педагогів професійної рефлексії, особливий інтерес у контексті даного дослідження займає емоційно-оцінна її складова.

Дослідження статну сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів передбачало вивчення особливостей усвідомлення й самооцінки власних рис особистості та

професійно важливих характеристик, у тому числі й міжособистісних, які зумовлюють ефективну взаємодію суб'єктів навчально-виховного процесу.

Ставлення студентів як до себе, так і до вчителя початкових класів, зокрема; їх ідентифікація з учителем початкових класів, вивчалися нами за методикою М. Куна – Т. Мак-Партланда «Хто я?» та методикою «Який я вчитель», яка є авторською модифікацією методики М. Куна – Т. Мак-Партланда [3].

Тому суттєвим моментом нашого дослідження стало визначення особливостей сприймання себе студентами загалом і в ролі майбутнього вчителя початкових класів, зокрема.

У дослідженні взяли участь 1455 майбутніх учителів початкових класів, що навчалися у ВНЗ I–II рівнів акредитації та ВНЗ III–IV рівнів акредитації з різних регіонів України.

Аналіз отриманих нами емпіричних даних дав можливість визначити високий, середній і низький рівні прояву емоційно-оцінних професійно важливих якостей особистості майбутнього педагога.

Високий рівень емоційно-оцінної складової професійної рефлексії пов'язаний з наявністю та значущістю ідентифікації студентів з учителем початкових класів, високим рівнем усвідомлення й оцінки широкого спектру власних професійно важливих властивостей, позитивною оцінкою себе як майбутнього вчителя початкових класів.

Середній рівень емоційно-оцінної складової професійної рефлексії можна констатувати, коли досліджувані виявляють переважно середній рівень ідентифікації з учителем початкових класів, усвідомлення своїх професійно важливих властивостей, хоча іноді відчувають певні ускладнення в усвідомленні й оцінці наявності у себе професійно-важливих рис особистості.

Низький рівень емоційно-оцінної складової професійної рефлексії мають студенти з низьким рівнем ідентифікації себе з учителем початкових класів, переважно низьким рівнем усвідомлення своїх професійно важливих властивостей, які відчувають серйозні ускладнення в усвідомленні й оцінці наявності у себе професійно-важливих рис особистості тощо.

Таблиця 1

**Рівні усвідомлення студентами себе як особистості
(за результатами методики М. Куна – Т. Мак-Партланда «Хто я?»)**

Рівні усвідомлення	Кількість досліджуваних (у %)
низький	39,2
середній	39,6
високий	21,2

З табл. 1 випливає, що високий рівень такого усвідомлення властивий лише 21,2 % досліджуваних студентів, натомість як більша частина має середній і низький рівень усвідомлення себе як особистості (39,6 % і 39,2 % відповідно).

Змістовий аналіз результатів методики «Хто я?» дозволив виокремити 6 груп характеристик, які вказали досліджувані: 1) освітньо-професійні (студент, учитель, учень,), 2) індивідуально-вікові (стать, вік, людина, істота), 3) сімейні (дочка, племінниця, син), 4) особистісно-громадянські (особистість, українець, громадянин), 5) міжособистісні (товариш, приятель), 6) особистісно-індивідуальні (розумний, веселий, дбайливий) (табл. 2).

Таблиця 2

**Групи характеристик, виявлених у майбутніх учителів
початкових класів за методикою
М. Куна – Т. Мак-Партланда «Хто я?»**

Групи характеристик	Кількість досліджуваних (у %)
Освітньо-професійні	83,1
Індивідуально-вікові	71,2
Особистісно-громадянські	66,1
Сімейні	60,5
Особистісно-індивідуальні	56,8
Міжособистісні	49,6

З даних, наведених у табл. 2 випливає, що найбільш значущими для майбутніх учителів є освітньо-професійні (83,1 % досліджуваних), індивідуально-вікові (71,2 %) та особистісно-громадянські (66,1 %) досліджуваних, сімейні, та особистісно-індивідуальні характеристики мають меншу вагу (представлені у 60,5 % і 56,8 % і 49,6 % студентів відповідно). Найменш значущими для досліджуваних виявилися міжособистісні характеристики (їх виокремили у себе лише 49,6 % досліджуваних).

Крім того, було виявлено значущість для респондентів усвідомлення себе як учителя початкових класів (табл. 3).

Таблиця 3

Значущість усвідомлення себе як учителя початкових класів

Значущість усвідомлення	Кількість досліджуваних (у %)
Висока	33,4
Середня	30,6
Низька	1,6
Відсутність усвідомлення	34,3

Як впливає з даних таблиці 3, для 64,0 % досліджуваних студентів є значущим усвідомлення себе як учителя, при цьому для половини досліджуваних (33,4 %) значущість такого усвідомлення є високою. Привертає увагу той факт, що 34,3 % досліджуваних студентів не ідентифікують себе з учителем, зазначаючи, в кращому випадку, що вони є студентами.

За результатами методики «Який я вчитель початкових класів?», встановлено рівні усвідомлення студентами себе як учителя початкових класів. Низький рівень було виявлено у 48, % досліджуваних студентів, середній – у 32, 8 %, а високий – лише у 19,1 %. При цьому за результатами дисперсійного аналізу констатовано зв'язок усвідомлення студентами себе як учителя і як особистості (рис. 1).

Дані, подані на рис. 3.1 свідчать, що чим вищий рівень усвідомлення себе як особистості, тим вищий рівень усвідомлення студентами себе як учителя початкових класів, тобто, йдеться про взаємозв'язок особистісної та професійної ідентичності майбутніх учителів початкових класів.

Змістовий аналіз результатів методики «Який я вчитель початкових класів?» дозволив виокремити 6 груп характеристик, які назвали досліджувані: 1) комунікативно-моральні (чуйний, гуманний, товариський), 2) емоційно-вольові (наполегливий, рішучий, оптимістичний), 3) творчі (креативний, творчий, орієнтований на нове), 4) професійно-організаторські (компетентний, організатор, фахівець), 5) інтелектуальні (розумний, допитливий, кмітливий), 6) рефлексивні (розуміючий, орієнтований на самопізнання, такий, що зважає на думку учнів) тощо (табл. 4).

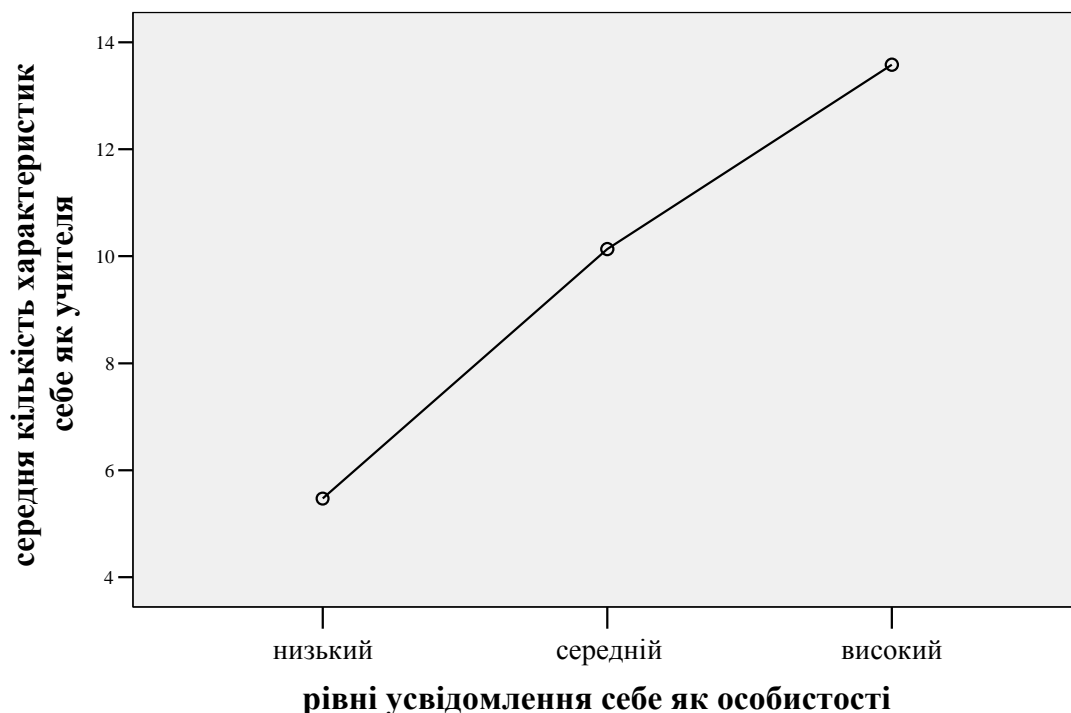

Рис. 1. Взаємозв'язок між усвідомленням студентами себе як особистості і як учителя початкових класів

Найбільш значущими для майбутніх учителів виявилися морально-комунікативні і емоційно-вольові характеристики, наявність яких у себе вказали 80,2 % і 67,4 % досліджуваних. Відповідно, меншу вагу для студентів мають професійно-організаторські, рефлексивні та творчі характеристики, що відбито у таких показниках: 60,5 % і 56,8 % і 49,6 % (див. Таблиця 4.)

Найменш значущими для досліджуваних виявилися інтелектуальні характеристики, наявність яких у себе відзначили лише 39,6 % досліджуваних. Цей факт узгоджується з результатами інших досліджень, за якими інтелектуальні властивості молодих учителів початкових класів розвинуті менше, ніж у педагогів інших спеціальностей.

Таблиця 4

Групи характеристик, виявлених у досліджуваних студентів за методикою «Який я вчитель початкових класів?»

Групи характеристик	Кількість досліджуваних (у %)
Морально-комунікативні	80,2
Емоційно-вольові	67,4
Професійно-організаторські	59,7
Рефлексивні	50,2
Творчі	46,7
Інтелектуальні	39,0

З отриманих даних випливає, що досліджувані студенти відчують ускладнення у таких різновидах рефлексії, як інтелектуальна і міжособистісна. У зв'язку з цим уявляється доцільним провести відповідну роботу з актуалізації усвідомлення й розвитку у майбутніх педагогів різних аспектів своєї особистості, в тому числі, й інтелектуальної сфери.

Аналіз модальності особистісних характеристик (позитивна, негативна, нейтральна) дозволив встановити, що переважна більшість досліджуваних представляє позитивні або нейтральні характеристики, негативні характеристики були фактично відсутні і зустрічалися в поодиноких випадках. Тобто, можна констатувати, загалом, відсутність у досліджуваних студентів глобального почуття «проти» самого себе і позитивне ставлення до себе. При цьому результати дослідження адекватності самооцінки себе як майбутнього вчителя початкових класів дає підстави припустити наявність завищеної самооцінки для близько 5 % студентів.

На основі наявності та значущості ідентифікації себе з учителем за результатами методики «Хто я?», визначення рівнів усвідомлення своїх професійно важливих властивостей за методикою «Який я вчитель початкових класів?», модальності самохарактеристик студентів, наявності широкого спектру різноманітних самохарактеристик було виявлено рівні сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів (табл. 5).

Таблиця 5

**Розподіл студентів за рівнями сформованості
емоційно-оцінної складової професійної рефлексії
майбутніх учителів початкових класів**

Рівні емоційно-оцінної складової	Кількість досліджуваних (у %)
Низький	38,0
Середній	48,3
Високий	13,7

До групи майбутніх учителів з високим сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії (13,7 % досліджуваних) було віднесено студентів, які характеризуються наявністю та значущістю ідентифікації себе з учителем початкових класів, високим рівнем усвідомлення й оцінки широкого спектру власних професійно важливих властивостей, позитивною оцінкою себе як майбутнього вчителя початкових класів тощо.

Групу студентів з середнім рівнем сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії (48,3 %) склали майбутні учителі початкових класів, які ідентифікують себе з учителем початкових класів, мають переважно середній рівень усвідомлення й оцінки значущості своїх професійно важливих властивостей, загалом позитивно оцінюють себе як майбутнього вчителя початкових класів.

До групи студентів з низьким рівнем сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії (38,0 %) досліджуваних було віднесено студентів, які мають низький рівень ідентифікації з учителем початкових класів, мають переважно низький рівень усвідомлення своїх професійно важливих властивостей, відчувають труднощі в усвідомленні й оцінці наявності у себе професійно-важливих рис особистості.

Отже, за результатами дослідження високий рівень сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії було констатовано лише у близько десятої частини досліджуваних, 81,3 % досліджуваних студентів мають середній та низький рівні сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії.

Було встановлено *відмінності в рівнях* сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії *майбутніх учителів початкових класів* залежно від ряду організаційно-педагогічних (етап і рівень професійної підготовки, рівень акредитації ВНЗ, денна чи заочна форма навчання) та соціально-демографічних чинників (вік, стать, регіон проживання) тощо.

Щодо *організаційно педагогічних чинників* сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії за критерієм χ^2 констатовано статистично значущі відмінності або тенденції у рівнях знань студентів щодо

професійної рефлексії залежно від форми навчання, рівня професійної підготовки, рівня акредитації ВНЗ, етапу професійної підготовки ($p < 0,05$, $p < 0,01$).

Так, встановлено, що магістри мають більш високий рівень сформованості емоційно-оцінної складової, ніж бакалаври ($p < 0,01$) (табл. 6).

Таблиця 6

Особливості рівнів сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії залежно від кваліфікаційного рівня

Кваліфікаційний рівень	Рівні емоційно-оцінної складової (кількість досліджуваних у %)		
	Низький	Середній	Високий
Бакалавр	40,8	47,866,4	11,5
Магістр	31,3	48,2	20,5

Дійсно, з даних, наведених у табл. 6, випливає: у магістрів високий рівень сформованості емоційно-оцінної складової мають 20,5 % досліджуваних, а у бакалаврів – 11,5 %, натомість сформованості емоційно-оцінної складової мають 40,8 % бакалаврів проти 31,3 % магістрів.

При цьому динаміка рівня сформованості емоційно-оцінної складової від початківців до випускників як бакалаврів, так і магістрів практично відсутня.

Отримані результати можуть свідчити про те, що емоційно-оцінна складова професійної рефлексії є достатньо стійким утворенням, пов'язаним зі самоставленням особистості до себе, що потребує спеціальної роботи з його формування і розвитку у процесі професійної підготовки.

Більш високий рівень сформованості емоційно-оцінної складової на рівні тенденції знов-таки, як у випадку із ціннісним ставленням до професійної рефлексії і рівнем знань щодо неї констатовано у студентів заочної форми навчання порівняно зі студентами денної ($p < 0,01$).

Натомість статистично значущих відмінностей у рівнях сформованості емоційно-оцінної складової залежно від рівня акредитації ВНЗ не виявлено.

Щодо соціально-демографічних чинників емоційно-оцінної складової професійної рефлексії майбутніх учителів початкової школи за критерієм χ^2 констатовано статистично значущі відмінності у рівнях її сформованості залежно регіону проживання і віку ($p < 0,01$), а на рівні тенденції – залежно статі досліджуваних.

Визначаючи рівні сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії майбутніх учителів залежно від регіону проживання можна констатувати, що у представників південного регіону він значно нижчий, ніж у представників східного, центрального та західного регіонів.

Під час проведення дослідження, нами було встановлено й вікові особливості: більш високий рівень сформованості емоційно-оцінної складової мають студенти, старші за віком (табл. 7).

Таблиця 7

Рівні сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії студентів залежно від віку досліджуваних

Групи досліджуваних за віком	Рівні емоційно-оцінної складової (кількість досліджуваних у %)		
	Низький	Середній	Високий
До 25 років	39,5	47,9	12,5
Більше, ніж 25 років	13,0	51,9	35,1

Так, з даних, наведених у таблиці 7, випливає, що високий рівень сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії виявлено у 35,1 % досліджуваних віком понад 25 років, у той час, як серед досліджуваних до 25 років такий рівень спостерігається лише у 12,5 % студентів. Натомість, низький рівень сформованості емоційно-оцінної складової частіше зустрічається у досліджуваних віком до 25 років, ніж у старших за віком студентів (39,5 % і 13,0 % досліджуваних відповідно).

Щодо гендерної характеристики досліджуваних, констатуємо, що майбутні вчителі жіночої статі мають дещо вищий рівень сформованості емоційно-оцінної складової професійної рефлексії, ніж студенти чоловічої статі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубасенюк О. А.. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія / О.А. Дубасенюк, Т.В. Семенюк, О.Є. Антонова. – Житомир : Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
2. Кажарська О. М. Вивчення рівня психологічної підготовки молодого вчителя в системі післядипломної освіти / О. М. Кажарська // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики .– Одеса : Астропринт, 2008. – Вип. 39–40. – С. 216–228.
3. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, Т. Мак-Партланд // Современная зарубежная социальная психология : тексты ; ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С 180–187.
4. Марусинець М. М. Модель професійної рефлексії вчителя початкових класів /М. М. Марусинець // Вісник післядипломної освіти : зб. наук.

- праць / ред. кол. В.В. Олійник (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Геопринт, 2009. – Вип. 13, Ч. 1. – С. 32–38. – (Ун-т менедж. освіти АПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих).
5. Марусинець М. М. До проблеми формування професійної ідентичності майбутнього вчителя в умовах ринкової системи в освіті / М. М. Марусинець, О. Й. Фізеші // Зб. наук. статей за матер. XIV Між нар. наук. – практ. конф Ужгород-Сніна, 2007. – С. 62–69.
  6. Марусинець М. М. Вплив оцінного відношення до себе у становленні особистості майбутнього вчителя / М. М. Марусинець // Наук. вісник УЖНУ. – 2002. – № 6. – С. 87–88. – (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).
  7. Савченко О. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя / Олександра Савченко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2–6.